Un opaiţ bizantin de origine syro-palestiniană din colecţia Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti*

Florin Topoleanu, Antonio Enrico Felle**

Abstract: *The author describes a lamp of Syrian-Palestinian origin, unique in Romania, currently kept in the collection of the Prahova County History and Archeology Museum in Ploieşti. The main feature of this piece is the Christian inscription, a phrase taken from the Oriental liturgical repertoire. The lamp dates to the 6th century A.D.*

Key words: *Syrian-Palestinian lamp, liturgical inscription, 6th century A.D.*

Cuvinte cheie: *opaiţ origine syro-palestiniană, inscripţie liturgică, sec. VI. d.Chr.*

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie din Ploieşti este în posesia unei remarcabile colecţii de opaiţe, aproape 150 de exemplare, majoritatea obţinute prin achiziţii de la persoane fizice, de către prof. Nicolae Simache, întemeietorul muzeografiei prahovene moderne. Astfel se explică faptul că cele mai multe piese sunt întregi sau întregibile, foarte bine conservate şi de o mare varietate tipologică şi cronologică – de la cele greceşti arhaice până în evul mediu***.

Piesa care prilejuieşte apariţia acestei note face parte dintr-un lot restrâns, format doar din cinci opaiţe de origine syro-palestiniană. Dintre acestea doar unul este publicat, poate şi pentru că a fost descoperit într-un context arheologic sigur – necropola de inhumaţie din cartierul Bereasca al Ploieştiului[1]. Celelalte patru opaiţe au fost achiziţionate în anul 1959 de la Mihail Şapira, colecţionar (?) din Bucureşti, de altfel cel mai bine reprezentat în colecţia de la Ploieşti cu 32 de exemplare, multe cu evidente analogii în Dobrogea.

În literatura de specialitate din România, cea mai completă şi recentă contribuţie privind opaiţele syro-palestiniene îi aparţine cercetătorului clujean Al. Diaconescu[2]. La data apariţiei studiului său erau cunoscute patru lămpi descoperite la Gherla[3], Ploieşti[4], Răcari[5] şi *Potaissa*[6]. Reamintim că singurul opaiţ descoperit în context arheologic este cel de la Ploieşti[7], celelalte trei fiind de provenienţă incertă, chiar dacă sunt puse în relaţie cu importante obiective antice. Aşadar, până în acest moment, în România sunt cunoscute doar opt opaiţe de origine syro-palestiniană, din care patru încă inedite.

Opaiţele syro-palestiniene sunt relativ rare şi în marile colecţii din Europa şi din lume[8], majoritatea exemplarelor provenind din achiziţii de la colecţionari sau descoperite de misiuni arheologice în zona producătoare.

O cu totul altă situaţie întâlnim în spaţiul syro-palestinian propriu-zis, unde, atât descoperirile arheologice sistematice sau întâmplătoare, colecţiile muzeale, cât şi publicaţiile de specialitate pun în evidenţă un mare

---

* Într-o primă variantă, lucrarea cu acest titlu a fost susţinută la Sesiunea Naţională de Comunicări Ştiinţifice „Arheologia mileniului I p.Chr.", ediţia a VII-a, Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti, 1-2 august 2008.

** Prof. Antonio Enrico Felle de la Departamentul de Studii Clasice şi Creştine a Universităţii din Bari (Italia) m-a ajutat cu amabilitate colegială la interpretarea inscripţiei de pe opaiţ şi recomandarea unor repere bibliografice greu de procurat în România. Îi mulţumesc şi pe această cale.

*** Le sunt recunoscător colegilor şi prietenilor mei d-na Lia Durgheru, director general, d-na Marilena Peneş şi dl. Dan Lichiardopol, directori adjuncţi pentru privilegiul oferit de a studia colecţia de opaiţe a muzeului ploieştean.

1 Miclea, Florescu 1980, 209, nr. 761; Teodorescu 1983, 80-81, fig. 6/11; Iconomu 1986, 87-88, tip XLI, var. II, pl. 8/2; Diaconescu 1995, 280-281, pl. 7/6.

2 Diaconescu 1995.

3 Diaconescu 1995, 278-280, nr. 11, pl. 7/1a-c.

4 Diaconescu 1995, 280-281, nr. 12, pl. 7/6.

5 Diaconescu 1995, 281-283, nr. 13, pl. 8/1a-c.

6 Diaconescu 1995, 283-285, nr. 14, pl. 9/1a-b.

7 Vezi nota 1.

8 Bibliografie selectivă: Menzel 1969, 100-101, nr. 648-658, abb. 82; Bailey 1988, 279-291, Q2291-Q2357, pl. 57-62; Hübinger 1993, 125-126, nr. 236-245, taf. 30; Chrzanovski 2004, 9, cat. 139.

număr de lămpi bizantine cu caracteristici distincte, grupate în mai multe categorii de bază, fiecare cu variante şi subvariante[9]. Pentru lămpile syro-palestiniene, de la cele elenistice până în epoca feudală arabă, de actualitate rămâne clasificarea lui Ch. Kennedy, care, la începutul deceniului al şaptelea al secolului trecut a publicat marea colecţie de la Yale University[10], în timp ce T. Scholl se concentrează asupra lămpilor târzii[11].

Opaiţul în discuţie (Pl. 1), înregistrat la M.J.I.A. Prahova cu nr. de inventar 6.4-3478, are următoarele dimensiuni: lungime – 10,42 cm; diametru max. – 6,42 cm; diametrul orificiului de alimentare – 3,03 cm; diametrul bazei – 3,35 cm; înălţimea – 4,03 cm. Lampa se păstrează întreagă, modelată cu un tipar de foarte bună calitate, dintr-un lut dens, greu, bine ales, de culoare bej roşcat-deschis, angoba roşcat-deschisă cu rare particule de calcar alb în compoziţie. Corpul este echilibrat, având un aspect piriform, cu bazinul relativ înalt, rotund şi ciocul în prelungire. Orificiul de alimentare este rotund şi larg, mărginit de un brâu subţire în relief, iar cel pentru fitil este rotund şi mic, tăiat uşor oblic, baza rotundă, puţin concavă, inelară. În partea superioară, opaiţul este decorat cu o nervură fină, în relief, care înconjoară orificiul de alimentare prelungindu-se pe cioc spre orificiul pentru fitil. Pe cioc este dispusă o cruce în relief, cu braţele terminate în forma literei V şi patru mici granule între braţe. În zona orificiului de ardere se mai păstrează urme de folosire/afumare.

Elementul distinct al opaiţului îl reprezintă totuşi inscripţia în limba greacă, dispusă în relief pe bordură:

φῶς Χ(ριστο)ῦ φένι πᾶσιν. Κα(λ)η(σπέρα)

în traducere: *Lumina lui Christos luminează tuturor. Bună seara.*

Opaiţele syro-plastiniene cu inscripţie creştină fac parte dintr-o serie binecunoscută, fabricată la Ierusalim. De acestea s-a ocupat în ultimii ani S. Loffreda[12] care a avut la dispoziţie un mare număr de exemplare aflate în colecţiile Muzeului pentru Studii Biblice Fraciscane din Ierusalim şi ale Universităţii Americane din Beirut. De asemenea, o contribuţie importantă la studierea şi interpretarea inscripţiilor de pe acest tip de opaiţe o are şi D. Feissel[13], care, într-un studiu recent, a relevat faptul că majoritatea acestor texte aprofundează conceptul luminii divine[14].

Între aceste inscripţii, formula cea mai răspândită este tocmai cea de pe opaiţul nostru, dar nu lipsesc chiar şi forme care preiau texte biblice din repertoriul psalmic. Sintagma „lumina lui Christos luminează tuturor. Bună seara" este o formulă de foarte mare însemnătate pentru paleocreştini, preluată din repertoriul liturgic oriental[15]. Este vorba despre liturghia celebrată în orientul creştin în zilele de miercuri şi vineri a celor şase săptămâni din perioada Postului Mare de Paşte, în cadrul căreia este preluată o idee din Evanghelia după Ioan, 1, 4-5 – „...şi viaţa era lumina oamenilor şi lumina luminează în întuneric...".

În liturghia latină această formulă stă la baza conceptului *Lumen Cristi* (lumina lui Christos) la începutul celebrării solemne a privegherii pascale[16]. În atmosfera vecerniei finale ne pot introduce cele patru litere de la sfârşitul inscripţiei cu sensul unui salut prescurtat de seară[17].

Inscripţia de pe opaiţul de la Ploieşti apare şi în alte variante pe piese similare sau chiar identice descoperite în spaţiul syro-palestinian, păstrând însă acelaşi mesaj. Astfel, pe un exemplar identic, ca formă şi decor, aflat în colecţiile Universităţii Americane din Beirut, textul inscripţiei apare în varianta: ♐•♓𐤉 &·◆❒♈𐤄□•◆♓ ♐♏𐤄■♈𐤄 ♋♋●♒·•□♏𐤄❒♋• □♋♓•♈■ – „Lumina Domnului străluceşte. Bună seara tuturor"; iar pe un alt exemplar provenind din Tyr se păstrează aceeaşi formulă, dar prescurtată diferit ♐•♓·𐤉• ✠·❒♈••◆·□◆♓• ♐♏𐤄■·♏♈• □♋♓•♈■ [18]. De menţionat că opaiţe identice (formă, decor şi inscripţie) sunt foarte frecvente în zona Ierusalimului, unde, cu mare probabilitate, era cel mai important centru de producţie a acestor obiecte de cult destinate în mod special pelerinilor care vizitau Oraşul Sfânt [19].

În privinţa datării opaiţului de la Ploieşti, cele mai apropiate analogii indică secolul VI p.Chr.[20].

---

9 Naveh 1988; Scholl 1992; Uscătescu-Barrón 1992.
10 Kennedy 1963.
11 Scholl 1992.
12 Loffreda 1989; Loffreda 1990; Loffreda 1994; Loffreda 2001.
13 Feissel 2006.
14 Feissel 2006, nr. 694.
15 Loffreda 1990, 357-363; Loffreda 1994, 595-607.
16 Pentru aprofundarea acestui subiect vezi Feissel 2006; Loffreda 1989.
17 Loffreda 2001, 29-33.
18 Hellmann 1985, nr. 58, Feissel 2006, 344, nr. 1139.
19 Loffreda 2001, 30, nr. 52-53.
20 Kennedy 1963, 83-97, tip 19, var. B.

Mai dificil de determinat este proveninţa opaiţului. Cel mai probabil a fost găsit undeva în Dobrogea, de unde a fost achiziţionat de către M. Şapira, împreună cu celelalte trei exemplare syro-palestiniene care însă aparţin altor tipuri. Pentru această posibilitate pledează faptul că în sec. VI p.Chr. în această provincie, cvasitotalitatea importurilor, în general, dar în special a celor creştine, erau din lumea orientală. De altfel, jumătate din opaiţele achiziţionate de la colecţionarul bucureştean sunt tipuri comune pentru Dobrogea, provincie cunoscută pentru bogăţia şi varietatea materialului arheologic descoperit. Pe de altă parte, nu este exclusă posibilitatea alcătuirii colecţiei Şapira în urma călătoriilor în străinătate, de unde au fost achiziţionate nu numai artefacte de la Mormântul Sfânt, ci şi lămpi din bronz şi *Firmalampen* din Italia, opaiţe cu două, trei sau cinci fitile – comune în Pannonia sau opaiţe greceşti şi egiptene.

Bibliografie

Bailey, D. 1988, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum,* III, *Roman Provincial Lamps,* Londra.

Chrzanovski, L. 2004, *Lumière ! L'éclairage dans l'antiquité. Un exposition du Musée Romain de Nyon, Swisse, 15 mai 2003 – 30 avril 2004,* Nyon.

Diaconescu, A. 1995, *Lămpi romane târzii şi paleobizantine din fosta provincie dacică,* în EphemNap 5, 255-299.

Feissel, D. 2006, *Chronique d'épigraphie byzantine, 1987-2004,* Paris.

Hellmann, M. Chr. 1985, *Lampes antiques de la Bibliothèque Nationale. I. Collection Froehner,* Paris.

Hübinger, U. 1993, *Die Antiken Lampen des Akademischen Kunstmuseums der Universität Bonn,* Berlin.

Iconomu, C. 1986, *Un capitol al producţiei şi al schimbului în zona Dunării de Jos – lucernele (sec. I-VII e.n.).* Teză de doctorat (manuscris)

Kennedy, Ch. A. 1963, *The Development of the Lamp in Palestine,* în Berytus 14/2, 67-116.

Loffreda, S. 2001, *Light and life. Ancient Christian Oil Lamps of the Holy Land,* Jerusalem.

Loffreda, S., 1989, *Lucerne bizantine în Terra Santa con inscrizioni in greco,* Jerusalem.

Loffreda, S., 1990, *Nuovi tipi di inscrizioni su lucerne bizantine,* Studium Biblicum Franciscanum, Liber Annuus, 40.

Loffreda, S., 1994, *Nuovi tipi di inscrizioni su lucerne bizantine,* Studium Biblicum Franciscanum, Liber Annuus, 44.

Menzel, H. 1969, *Antiken Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz,* Ksatalog 15, Mainz.

Miclea, I., Florescu, R. 1980, *Daco-romanii,* II, *Strămoşii românilor. Vestigii milenare de cultură şi artă,* Bucureşti.

Naveh, J. 1988, *Lamps Inscriptions and Inverted Writing,* în Israel Exploatation Journal 38, nr. 1-2, Jerusalem, 36-43.

Scholl, T. 1992, *The Chronology of Jerash Lamps: Umayyad Period*, în Archeologia 42, Varşovia, 65-84.

Teodorescu, V. 1983, *Elemente paleocreştine în tezaurele de la Şimleul Silvaniei şi Pietroasa (sec. IV),* în *Istorie la întorsura Carpaţilor,* I, Buzău, 78-92.

Uscatescu-Barrón, A.1992, *Un ejemplo de tradición en las producciones cerámicas: las lucernas bizantinas y omeyas de Gerasa (Ŷaraš, Jordania),* Caesaraugusta 69, Zaragoza, 183-218.

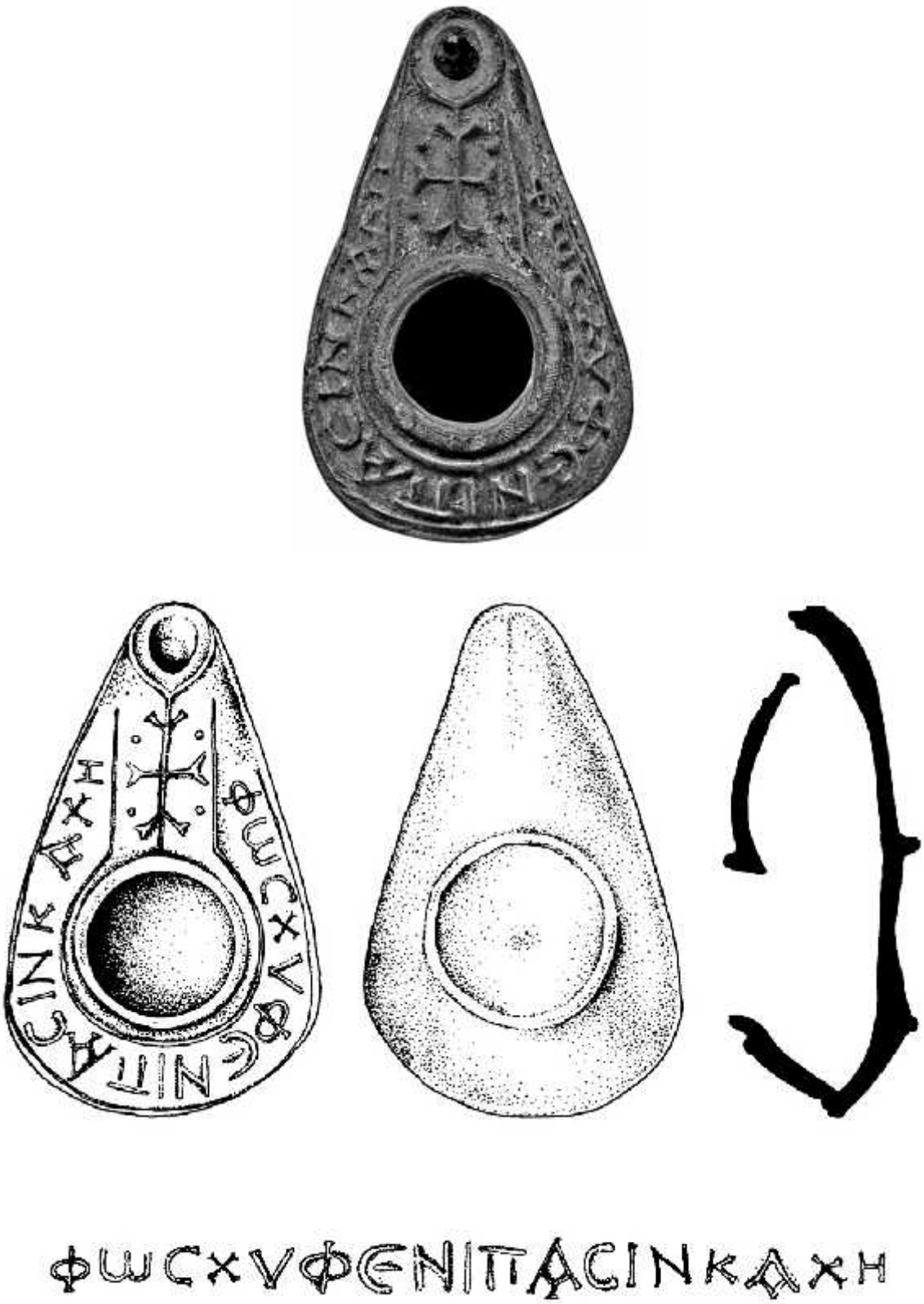

Pl. 1.